

Az 1831-es kolerajárvány politikai eszmetörténeti tanulságai

A tanulmány az NKE EJKK Politika- és Államelméleti Kutatóintézet koronavírus-járvány kontextuális értelmezésével kapcsolatos vállalásainak keretében egy XIX. századi pandémia, az Indiából nyugati irányban egész Európán végigsöprő, sőt Észak-Amerikába is eljutó kolerajárvány magyarországi hatásának politikai gondolkodástörténeti vonatkozásainak bemutatására tesz kísérletet. A vizsgálat az utóbbi évtizedek meghatározó narratíváiból kiindulva összeveti azok legfontosabb megállapításait a korabeli forrásokkal, mely által a rendelkezésre álló források által képviselt nézőpont szükségszerűen korlátozott volta ellenére az utólagos értelmezésekkel szemben árnyaltabb képet kaphatunk az 1831-es járványnak és az ahhoz kapcsolódó erőszakos eseményeknek a korabeli politikai gondolkodásra gyakorolt hatásáról.

1. Az 1831-es kolerajárvány uralkodó narratívái a magyar történetírásban

Az 1817-ben Bengáliából elinduló kolerajárvány 1830 végére terjedt át Oroszországon keresztül a Habsburg Birodalom területére, Galíciára is. A császári hatóságok 1830 decemberében katonai kordon felállításával próbálták megakadályozni a járvány áttérjedését Galiciából a Magyar Királyság területére, ezt azonban 1831 márciusában túlságosan hamar feloldották. 1831. május végi visszaállítására már túl későn történt, a járvány Magyarországra is áttérjedt, és nagyon súlyos következményekkel, 50% feletti mortalitással járt,¹ 465 ezer megbetegedésből 250 ezer halálessel végződött.²

A hatóságok járványügyi intézkedései nem bizonyultak eredményesnek, sőt – főként az észak-kelet-magyarországi megyék paraszti népessége körében, de kisebb mértékben az ország más részein is – nagyfokú társadalmi elégedetlenséget váltottak ki, és véres konfliktusok elindítói lettek.³

A kolerajárvány terjedésének megakadályozását célzó hatósági intézkedések először július közepén Pesten vezettek zavargásokhoz, de ezeket a kirendelt katonaság még aznap sikeresen fölszámolta. Nem sokkal később azonban Északkelet-Magyarország öt vármegyéjében, elsősorban Zemplén, Szepes és Sáros megyében Dózsa, illetve Horea és Closca parasztfelkelése óta nem látott méretű lázadás bontakozott ki.

Mivel a járvány terjedésével felállított kordon éppen dologidőben akadályozta meg, hogy a rossz mezőgazdasági adottságú és relative túlnépesedett vidékek férfilakossága az Alföldre

---

¹ A Hazai 's Külföldi Tudósítások 30. száma (1832. április 14.) a 233. oldalon ettől eltérő adatokat közöl a Helytartótanács hivatalos jelentésére hivatkozva: "a' legfőbb helyről vett parantsolathoz képest ezt jelenthetjük hivatalosan: f. e. Apr. 9-dikéig, a' cholera által megszökött 92 Törvényhatóságoknak 4965 Helyeiben megbetegültek benne 538,339-en; ezek közül meggyógyultak 298,541-en, meghaltak 237,408-an, orvoslás alatt maradván 2390-en. A' nyavalya mindenütt megszűnt, hanem 7 Törvényhatóság még be nem adta végső jelentését, ugyan azért betegeinek száma a' 2390 rendéből, ki nem törültethetett. – Költ a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Helytartó Tanács üléséből, Sz. György Hava 13. 1832." Ez az újságban olvasható utolsó hivatalos tájékoztatás a magyarországi járványról. Ez alapján a halandóság 44,3 %-os volt, ha az "orvoslás alatt maradt betegek" mind meghaltak, 44,5% kellett legyen, ami a legrosszabb eset. A korabeli források tehát nem támasztják alá az 50% feletti mortalitást, az idézett egyetemi tankönyvben említett számok forrását nem sikerült beazonosítani.

² *19. századi magyar történelem 1790–1918*, szerk. Gergely András, Korona Kiadó, Budapest, 1998, 203.

³ *19. századi magyar történelem 1790–1918*, szerk. Gergely András, Korona Kiadó, Budapest, 1998, 203.

mehessen elvégezni a jobbágyság öfenntartásához nélkülözhetetlen, évente rendszeresen végzett aratómunkát, a munkát nem találó dologtalanok körében könnyen elterjedhetett a hiedelem, hogy az "urak" egyenesen ki akarják irtani őket. A gyógyszerként alkalmazott bizmutport és a kutak fertőtlenítését szintén e vélt terv részeként magyarították. A főként szláv (tót és ruszin) származású jobbágyok körében már korábban elterjedt a jó cár és az oroszok segítségében való reménykedés illúziója is.

A felkelés július végén robbant ki, és augusztus első három hetében három hullámban Zemplén, Szepes, Sáros, Abaúj és Gömör vármegyékre terjedt ki. 150 helységben, köztük több mezővárosban is összesen kb. 45 ezren vettek benne részt, főként jobbágyok és zsellérek, de jobbágysorba szorult kismesek is. "A felkelők – néhány szomszédos falu lakosságából összeverődött paraszthadak – a "méregkeverők", majd a földesurak, a vármegyei tisztviselők, a földesúri ispánok, a papok, vagy a kocsmát, boltot bérlő zsidók életére törtek, hadjáratot vezettek a kastélyok, kúriák ellen."⁴

Az áldozatok pontos száma nem ismert, egy 1832-es beszámoló 17 gyilkosságról tesz említést. A felkelést a központi hatalom által mozgósított 52 századnyi katonaság és a Sáros megyében összehívott nemesi insurrectio verte le. Az elfogott felkelők közül 119-et (köztük öt kismest) statáriális úton halálra ítélték és kivégeztek, összesen kb. négyezer felkelő részesült börtönbüntetésben, vagy súlyos testi fenyítésben.

A kortárs birtokosok, nemesek és polgárok a Magyar Királyság nagy részén életük során először tapasztalhatták meg a parasztháborútól való félelmet. A földesurak és a parasztok közötti ellentét a járvány körülményei között Szatmár, Bihar, Arad, Temes, Torontál, Heves, és Nógrád megyékben, valamint több dunántúli vármegyében is kisebb megmozdulásokhoz illetve fenyegető helyzet kialakulásához vezetett, de a hatalom gyors észak-keleti fellépésének következtében országos parasztháború nem tört ki.

Bár a korban sokan feltételezték, a gyors hivatalos vizsgálat semmiféle bizonyítékot nem talált arra, hogy felkelést orosz ügynökök tevékenysége váltotta volna ki. A történettudomány eredményei szerint a nemzetiségi ellentétek nem játszottak kimutatható szerepet a felkelés kiobbantásában, viszont felkelésre vagy jelentősebb mozgolódásra mégis azokon a területeken került sor, ahol a jobbágyok többsége nem magyar anyanyelvű volt.

A nemesi elit gondolkodni merő részében a felkelés tanulságai egyértelműen hozzájárultak annak felismeréséhez, hogy maga a földesúr–jobbágy viszony súlyos feszültségeket hordoz magában, melyet nemzetiségi ellentétek is mélyítenek. A nemesség többsége azonban továbbra is ragaszkodott a feudális állapotok fenntartásához. "A parasztfelkelés tanulságait kevesen vonták le: a földesurak, a nemesek többsége visszariadt a reformok gondolatától, a reformok irányába tájékozódók nagyobb részét viszont a keserű tapasztalat a gyökeres és mielőbbi reformok elkerülhetetlenségének a kényszerű felismeréséhez vezette. Az 1831. nyári észak-kelet-magyarországi parasztfelkelés így közvetve hozzájárult a magyar liberális reformmozgalom kibontakozásához is."⁵

A Gergely András által szerkesztett egyetemi tankönyv 1831-es eseményeket ismertető narratívája szerint tehát a kolerajárvány és különösen az északkelet-magyarországi koleralázadás kiemelkedő politikai gondolkodástörténeti jelentőséggel bír. Hasonló fontosságot tulajdonít ezeknek az eseményeknek Kecskeméti Károly *Magyar liberalizmus*

---

⁴ 19. századi magyar történelem 1790–1918, szerk. Gergely András, Korona Kiadó, Budapest, 1998, 204.

⁵ 19. századi magyar történelem 1790–1918, szerk. Gergely András, Korona Kiadó, Budapest, 1998, 205.

című munkája is. Kecskeméti szerint a lázadás két dologra figyelmeztette a magyar nemességet, egyrészt a parasztok urak iránti gyűlöletére, másrészt pedig a kormány és a hadsereg támogatásának elkerülhetetlenségére. Az "atrocitásokat" értékelése szerint "brutális megtorlás" követte, és megállapítja: "A véres események folyamán a liberálisok nem haboztak, hogy melyik oldalra álljanak, igaz, maguk is kiváltságosak lévén, aligha volt választásuk." Politikai tanulságként a reformok véghez vitelének sürgős voltát vonták le.⁶

Az utóbbi évtizedek meghatározó narratívái után érdemes megvizsgálni, hogy mit tudhatunk meg a korabeli forrásokból, hogy valóban alátámasztják-e ezeket az értelmezéseket.

2. A járvány a korabeli források tükrében

Az 1831-es magyarországi kolerajárvány, illetve az 1831. júliusi pesti és 1831. augusztusi északkelet-magyarországi koleralázadások valós politikai gondolkodástörténeti hatásának vizsgálatához a korabeli forrásokhoz való visszatérés tűnik a leghitelesebb megközelítési módnak, mivel a későbbiekben utólagos, ideologikus megalapozottságú értelmezések rakódhattak rá, amelyek olyan szempontokat vontak be az események okainak feltárásába, amelyek az elsődleges források tükrében nem mindig tűnnek megalapozottnak. Az események ismertetésénél még mindig Tilkovszky Loránt 1955-ös munkája⁷ a legfontosabb szakirodalom, amely egyértelműen a marxista osztályharcos ideológia szellemében íródott. Erre vezethetők vissza a rendszerváltás utáni összefoglalásokban is gyakran olvasható olyan megállapítások, mint hogy a lázadás oka elsődlegesen a jobbágy-földesúr ellentét, valamint a nemzetiségi ellentét lett volna.⁸ Szintén eltúlzottnak tekinthető, miszerint a reformgondolat elterjedése a nemesség szélesebb körében a koleralázadás tanulságaival lenne magyarázható, hiszen a Schlett István⁹ által a rendi paradigmát felváltó liberális paradigma keretében értelmezett reformgondolat már az 1820-as évek második felében egyértelműen megfogalmazódott. Bár valamiféle tanulsággal járhatott, de a koleralázadás semmiképpen sem játszott központi szerepet a reformgondolatok elterjedésében.

Az események leghitelesebb forrásai Kazinczy nagyjából egyidejű beszámolóit utolsó leveleiben, valamint Balásházy János (1797–1857) akadémikus, ügyvéd, mezőgazdász 1832-ben megjelent személyes tapasztalatokon és hiteles beszámolókon alapuló tudósítása¹⁰, melynek célja a hiteles tájékoztatás, és a tanulságok levonása volt, hogy a jövőben meg lehessen előzni a hasonló eseményeket.

Az elsődleges források alapján joggal tehető fel a kérdés, hogy az északkelet-magyarországi koleralázadás tekinthető-e egyáltalán antifeudális parasztmegmozdulásnak? Volt-e a felkelőknek bármiféle konkrét politikai jellegű követelése, célkitűzése? Mielőtt rátérnénk ennek alapos megvizsgálására, szót kell ejtenünk az azt megelőző, 1831 júliusi pesti eseményekről, melyek kiváltó oka a járvánnyal kapcsolatos hatósági intézkedések következetlensége és a megfelelő tájékoztatás hiánya volt.

---

⁶ Kecskeméti Károly: *Magyar liberalismus 1790–1848*, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2008, 124–125.

⁷ Tilkovszky Loránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*, Budapest, 1955.

⁸ Az egyetemi tankönyvként használatos, Gergely András által szerkesztett *19. századi magyar történelem 1790–1918* irodalomjegyzéke is csak Tilkovszky munkáját sorolja fel a témával kapcsolatban.

⁹ Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I.*, Századvég Kiadó, Budapest, 2018.

¹⁰ Az 1831^{dik} esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. Kiadta Balásházy János, a 'Nemzeti Tudós Társaság' rendes tagja. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 1832.

2.1. A pesti kolerazendülés

A kolera magyarországi megjelenéséről és az azzal kapcsolatos hatósági intézkedésekről, valamint ezek következményeiről Magyary-Kossa Gyula 1936-os cikkében a következőket olvashatjuk:

"Az első nagy kolerajárvány 1831. június 13-án lépett át Magyarország határain Galicia felől, nemcsak közrémületet, hanem a köznép lázadozását is hozva magával, mert a vesztegzárt illető hatósági intézkedések sok helyen éhínséget és más súlyos bajokat okoztak. [...] Pesten is, csakúgy mint más városokban és kerületekben, első sorban a vesztegzár okozta a bajt. A városba nem hozhattak élelmiszert a vidékről, sőt az augusztusi pesti vásárt sem engedélyezték; a mesteremberek, kereskedők alkalmazottjaik jórészét elbocsátották, mert az élelemhiány és az ipari tengődés mindinkább érezhetővé vált. Maga a selyemgyár tulajdonosa, Valero, 240 munkása közül 120-at bocsátott el s ezek kenyér és munka nélkül maradtak."¹¹

A kolerajárvány korabeli orvosi értelmezése is vitatott volt, számos tekintélyes bécsi orvos a kolerát nem tartotta fertőzőnek, a pesti orvosok, különösen Stáhly Ignác azonban (bár a tudomány akkori állásából kifolyólag a kórokozó valódi természetével ők se lehettek tisztában), logikusan gondolkodva (hogyan is juthatott volna el a betegség Bengáliából Európába, tömeges megbetegedéseket okozva, ha nem lenne fertőző) felismerték annak fertőző voltát,¹² és kiálltak a hatósági vesztegzár felállításának szükségessége mellett.

A megelőző intézkedések szükségességét azonban nem kommunikálták megfelelően a lakosság felé, és semmit sem tettek az intézkedések következményeinek enyhítésére. A feudális keretek lebontását és az ország iparosítását szorgalmazó reformerek nézeteinek problematikus voltára mutat rá az a tény, hogy a járványügyi intézkedések hatására a tőkés vállalkozók munkásaik jelentős részét elbocsátották, és ezek mindenfajta megélhetés nélkül maradtak, míg a földesurak ugyanezt nem teheték meg jobbágyaikkal, és (amint azt a későbbiekben látni fogjuk) többen példás módon gondoskodtak is ellátásukról és a megbetegedettek ápolásáról. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a feudális szisztéma minden tekintetben humánusabb és felelősségteljesebb lett volna a kapitalista gazdasági berendezkedésnél, viszont megkérdőjelezi a nyugati minták kritikátlan átvételének helyességét, amit a kortársak közül Kossuth valóban fel is ismert, amikor a hazai iparosodás előmozdításánál hangsúlyozta, hogy megfelelő törvényekkel elkerülhető a nyugati országokra jellemző teljesen kiszolgáltatott proletariátus kialakulása.¹³ A későbbi miniszter, Gorove

---

¹¹ Orvosi hetilap 1936. 22. sz. Magyary-Kossa Gyula: Stáhly Ignác szerepe a pesti kolerazavargásokban (1831), 523.

¹² "Ez a józan állásfoglalás, hogy a kolera fertőző betegség, a pesti orvosi kar bátor kiállását jelentette, mert a bécsi orvosi körökben a legnagyobb szaktekintélyek véleménye szerint nem tekintették járványosnak, el is némították az oroszországi kiküldetéséből visszahívott orvost, aki a betegség járványos voltát hangoztatta." (Orvosi hetilap 1971. október 3, 112. évf., 40. sz. Tóth András: Emlékezés az első magyarországi kolerajárványra)

¹³ Kossuth Lajos a Pesti Hírlap 1842. évfolyamában *Kinevezések* című cikkében a következőket írta: "Ez az állapot az, melyet Európa nagy részének polgári institúciói a proletáriusoknak osztályrészül adtanak s mivel ez így van, lehetetlen, hogy a természetellenes állapot magát előbb-utóbb meg ne bosszulja, hacsak a növekedő bajt igazság s józan politika a proletárius tömeg érdekeinek számbavételével idején korán meg nem előzi; annyit azonban bizonyosnak hiszünk, hogy a gyáripar ép ezen érdekek számbavételének nem akadályaihoz, hanem segítő eszközeihez tartozik, mert az élelemkereset módjainak számát növeli." Kossuth a probléma megoldását a gyárak közösségi tulajdonában véli megtalálni: "[...] hiszszük, hogy az emberiség előhaladásának végetlen ösvényén elkövetkezendik azon stádium is, midőn egyes nagy gyárvállalkozók helyére a kézmunkás-osztályok filléreire alapulandó egyesületi szellem lépend, melynek segítségével a gyármunkás ép úgy, mint hajdan a kézműves, Európában s e világrész még előbb-utóbb keservesen fog lakolni azon vétkeért, hogy álladalmi szerkezetében a proletáriusok seregéről megfeledkezett." Kossuth Lajos Összes Munkái, Kossuth Lajos Iratai

István is felfigyelt arra 1842–43-ban tett európai körútja során, hogy a nyugat-európai proletariátus helyzete még rosszabb, mint a hazai jobbágyságé.¹⁴

A pesti kolerazendülés eseményeit Kazinczy hiteles, szemtanúk beszámolóin alapuló írása¹⁵ nyomán ismertetjük. A feszültségeket Kazinczy szerint is a járvány megelőzésére hozott intézkedések váltották ki. Július 16-án kordonnal zárták körül Pestet, amely több száz dolgozó elbocsátását vonta maga után, akik kenyér és megélhetés nélkül maradtak, és bár a tanévet előbb befejezték, a tanuló ifjúságnak nem engedték Pestet elhagyni, pedig többségüknek már nem volt elég pénzük a pesti tartózkodás további finanszírozásához. Kazinczy a legfőbb oknak mégis a hatósági tájékoztatás hiányosságait és következetlenségét tekinti: "Hogy a nép tökéletes bizodalommal légyen a kormány rendelkezései eránt, szükséges volt volna tudtára adni a publikumnak, hogy mely koleraesetek adták magokat elő, hogy kik által vizsgáltattak meg, hogy lehet-e azokat valóságos kolerának nevezni vagy inkább tartani, s továbbá eleven színekkel leírni a tett rendelkezések szükséges voltát." Többféle, egymásnak ellentmondó információ terjedt a kolerával kapcsolatban. A pesti orvosok egy része sem tartotta különösebben veszélyesnek a betegséget. A nép körében elterjedt, hogy az elzáró intézkedéseknek inkább politikai okai vannak, a lengyel nemesi felkeléssel összefüggésben, hogy ne tudják azt támogatni.

Július 17-én az egyetemi diákság, kiegészülve az elbocsátott munkásokkal, követelte báró Mednyánszky Alajos helytartói tanácsos és királyi biztostól, hogy a hajóhidat nyissák meg, engedjék haza őket, ne küldjenek utánuk senkit az elfogatásukra, és követelték a katonaság távozását. Mednyánszky ezt meg is ígérte, és Stáhly Ignác orvosprofesszorral együtt elment a nádorhoz közbenjárni az érdekükben. Miután követeléseiket az ígélet ellenére délig nem teljesítették, báró Palocsay Tivadar vezetésével a tömeg szembeszegült a hajóhidat őrző katonasággal, és hozzáfogott a hajóhid visszaállításához. Az erősítésre küldött magyar katonákkal az egyetemi ifjak a hazafiságra hivatkozva barátkozni kezdtek. Gróf Keglevics Gábor koronaőr és Splényi Ignác generális megpróbálták lecsendesíteni a népet, de sikertelenül, és három órára ígérték a hajóhid helyreállítását. Innentől kezdve elszabadultak az indulatok, a tömeg egy része fogadókbá, kávéházakba tört be, majd a vesztegzáró intézetek felé indult. Egy másik, nagyobb csoport is összegyülekezett a városban. Ellenük gróf Vécsey parancsnoksága alatt délután 5 óra tájban katonaságot állítottak fel, de ekkor még nem adtak tűzparancsot. A vesztegzáró intézetek felé tartó lázadók hírére a vármegye házánál tanácsot tartottak. "Ezen jelen vala Wernhard generális,¹⁶ kinek a nádortól parancsolatja volt, hogy odakünn az erőnek álljon erővel ellent. Az alispán és a polgármester kérték a generálist, ne lövessen, hanem igyekezzék inkább jobb móddal segíteni a dolgon. De Wernhard dühösködve deklarálta, hogy háromszáz ember meghal azon becstelenségért, mely rajta s katonájain

---

XII. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc, Budapest, Athenaeum, 1906, Hírlapi cikkei I. 1841–1842.

¹⁴ "Az eredmény: 1 gyár s 949 ember, azaz: 949 ember sorsa felett határoz egy ember, s kérdem, miben különböz ez a feudális állapottól? ott egy földesur ennyi s ennyi jobbágyság sorsát intézi, itt egy gyárnok ennyi s ennyi bérmunkását, ott a kastély s palota ura munkára hajtja jobbágyságát, s termékeit hetedeli, tizedeli, itt a gyár ura hét végén néhány forintot oszt ki a száz, s százak közt; a föld jobbágysága az isten kék ege alatt a természet ölen százféleképp munkálódik, és verejtékét leszárítja az est szele, pihenést nyújt neki a fa árnya, örömet az erdő zengése, a rét viránya, egészséget, épséget a tiszta lég: itt a gyár dolgosa életét egy kád, egy katlan, egy szövőszék, egy orsó mellett tölti el – zenéje az orsók tompa moraja, illatja a gyapju s pamut bűze, a festék gőze, pihenése a száraz ág. – Nem mondom ezt azért, mintha a hűbéri viszonyt kimélni akarnám, ennek enyészni kell, hol még létez, de midőn párvonalba huztam a két állapotot, úgy találtam, hogy e dolgozó nép sorsa keményebb s hogy nehezebben javítható, mint sorsa a parasztnak nálunk, vagy akárhol. Gorove István: *Nyugot. Utazás külföldön*, második kötet, Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1844, 34.

¹⁵Háborgás Pesten, a kolera miatt, 1831. Közli: Szilágyi Ferenc: Kazinczy az 1831-es pesti kolerazendülésről. In: Budapest. A főváros folyóirata. 1986, 24. évf., 7. szám, 31–34.

¹⁶ Paul von Wernhardt (1776–1846), császári katonatiszt, tábornok, titkos tanácsos, ezredtulajdonos.

elkövetetett. Nem is késett sokáig teljesíteni ígéretét. Kiindult tehát a lineára 500 gyaloggal és 20 huszárral, s ott első dolga volt azt, aki a zászlót tartotta, agyonlövetni. A csoport az utolsó contumationális ház lerontásával foglalatoskodott. Azután a fegyvertelen népre lovasokkal rontatott." Kazinczy a katonaság által alkalmazott erőszakot egyértelműen eltúlzottnak tekinti: "Volt-e szükség a fegyvertelen népre lövetni, s a Rákoson, hol csak kő sincs, és így amely sem erőszakot nem kezdhete, sem a katonaság ellen magát nem védelmezheté?" A katonaság innentől válogatás nélkül kezdett el embereket összefogdosni, köztük ártatlan járókelőket is. "A katonaság keresve kereste a vérontást." Sőt, még a lázadás leveréséért őket ünneplő lakosokat is lázadóknak nézte, és közéjük lövetett. Végül 170 fogoly ellen indult eljárás. A nádor, akit szintén felelősség terhelt az intézkedések következtelen kommunikálásáért és a Wernhardt tábornoknak adott erőszak alkalmazására adott felhatalmazásáért, Pest városának írott levelében mentegetni próbálta magát. Kazinczy írása József nádor levelének egy részletével zárul. "Miolta a nemzet bizodalma engem a nádori méltósággal megtisztelt, mindenkor azon voltam, hogy a nemzetnek szolgálhassak. A kolera megakadályoztatására tett intézeteim csupán azon okból eredtek. Vézrik szívem, hogy a közönség nemcsak ált nem látta szükséges voltokat, sőt bal magyarázatokat adott nekik: de inkább vézik, hogy egy gyermekekből álló csoport, melyben Pest városának dicsőségére semmi birtokos nem volt, dühös rendetlenségével végső módokra kényszeríté a bátorságra ügyelő rendet, s mi az ily esetekben elkerülhetetlen, sok ártatlan fejére halált is húzott."

2.2. Az északkelet-magyarországi koleralázadás (források, tények, értelmezések)

Az elsődleges források alapján joggal tehető fel a kérdés, hogy az északkelet-magyarországi koleralázadás tekinthető-e egyáltalán antifeudális parasztmegmozdulásnak? Volt-e a felkelőknek bármiféle konkrét politikai jellegű követelésük, célkitűzésük?

Balásházy megállapítása szerint a tapasztaltak "megerősítették bennem azon hitet, hogy ha a' fellázadt por-nép száma nélkül való ezreinek csak félig ügyes, de elszánt vezérok támadand, ki a' nagy erőt öszvesíteni, 's igazgatni fogja, szerfelett nagy pusztítás és vérontás fog következni, 's mélyen gondolkozék városunknak, 's vidékünknek védelmezéséről."¹⁷ Ez szerencsére nem következett be, a lázadók között nem akadt senki, aki tudatos antifeudális követelésekkel lépett volna fel, és a mérgezőes rémhíreken túl valós társadalmi ellentétekre hivatkozott volna. A megmozdulás nem nevezhető szervezett felkelésnek, mert egyáltalán nem volt vezérük, csak néhány rémhírterjesztő lázító, és inkább lincselő tömegekről beszélhetünk, hiszen a korábbi parasztfelkelésekkel ellentétben itt bármiféle ideológiának vagy konkrét célkitűzésnek még a nyomát sem láthatjuk.

Kik is voltak a lázadás hangadói? Balásházy néhányat név szerint is említ közülük. Ezek szinte mind kétes elemek voltak: "2dik Augustusban egy Skrovely nevezetű suhanc (ki az előtt Zamutón szolgált Hunyor József ügyvéd úrnál, de onnan eleresztetvén rossz viselete miatt sok helyeken kóborolt, és Kassán is járt) Sókúton elfogattatott egy lopott óra miatt, 's a' bírák által Csákyóra vitetett a' járásbeli fő szolgabíró Reviczky János úrhoz, ki nyomozás alá vévén a' dolgot, Skrovely kivalotta, hogy az órát lopta. A' bírák elő adták azt is tisztelt fő szolgabíró úrnak, hogy ez a' fiu rossz híreket terjeszt, nevezetesen, hogy látta Kassán miként kergették az orvost, ki a' mérget osztogatta 's a' t."¹⁸

---

¹⁷ Balásházy 1832, 38.

¹⁸ Balásházy 1832, 61–62.

Balásházy munkája cáfolni látszik azt is, hogy a földesúri elnyomás és az elviselhetetlen terhek bármiféle szerepet játszottak volna a felkelés kirobbanásában, sőt az általa név szerint említett Pauk nevű lázító éppen azon urak ellen uszított leginkább, akik segítséget nyújtottak alattvalóiknak a járványos időszakban. A lázítás tehát nem ideológiai természetű volt, hanem inkább a zavarosban halászni kívánó, szűk látókörű anyagi haszonszerzési vágy állhatott annak hátterében.

"Isépbe, hol egy Pauk nevezetű jobbágy ember, ki ügyességéről, eszességéről a' vidéken igen isméretes, és nagy befolyású vala a' köznépnél, az egybe gyűlteket titkon lázadásra unszolta, 's oly utasításokat adott, hogy azon urakat, kik legtöbb kegyességgel viseltetnek alattvalóikhoz 's a' görtsmirigyben szenvedőkhöz, mint legveszedelmesebbeket tekintenék 's üldöznék. A körül fekvő helységek kémelődző lakosai haza menvén több helyeken fellobbantották a' lázadás lappangó tüzét; azonban mi előtt ezeknek előbeszéléséhez fognék; a' fent említett Pauk nevű lázítóra nézve még azt terjesztem elő, hogy ezen ember a' legnagyobb titkos fortélyossággal vitte gonosz szándékait 's a' helységben lakó uraságok előtt mindég úgy adta ki magát, mintha őket főképen törekedne védelmezni, azonban alattomos lázításaiból kivilágosodott, hogy a' zavarból magát gazdaggá tenni kívánta, kivilágosodott az is, hogy maga az uraságok előtt ostoba hírnek lenni állítván a mérgesítést, a' reá szerfelett figyelmező köz néppel tellyes erejéből igyekezett azt elhítenni, és a' körül fekvő helységek lakosaival öszveköttetésbe tevő magát. [...] Egyébb iránt Pauk írás tudatlan, de sok természetes ésszel 's ügyességgel bíró ravasz ember volt, az ország állapotjáról rossz képzeleteihez, isméreteihez alkalmazva szeretett beszélgetni, borozás közben a' korcsmákban, a' nyughatatlanoknak tanács adója vala mindenkor; melly tulajdonai midőn egy részről nagy szerencsétlenséget okoztak a' közönségnek, magának is, a' pelengéren való kimulását eszközölte. – Szerentse: hogy kissebb mértékben birt vakmerő bátorsággal mint ravaszszággal."¹⁹

A lázadás kiváltó oka emellett a kolerajárvány terjedésének megakadályozására fogatosított intézkedések főként tudatlanságból fakadó félreértése és rosszindulatú félremagyarázása lehetett:

"[...] Hlavati nevű paraszt kinyilatkoztatta, hogy a' következő napon szinte lázadást indít Terebesen, 's az ott lakó uradalmi tisztet, orvost, gyógyszerárost 's a' t. elfogatja, 's bosszút áll a' méreggel való étetésért, egyszer'smind dühösen intette a többieket is, hogy nékie lennének segítségére, és ha valaki vonakodna közülök, egyenesre ütven kaszáját fejét lefogja vágni, [...]"²⁰

Kazinczy Ferenc jó érzékkel mutatott rá a rémhírek hátterében álló eseményekre és ezek tömegpszichológiai vonatkozásaira, és fontosnak tartotta az ország többi részén élők tájékoztatását is az eseményekről. Ezt szolgálta a leveleihez mellékelt "Cholera hírek" is, melyet valószínűleg a Hazai és Külföldi Tudósításokban való közzétételre szánhatott:

"Lehoczki nevű Kassai Chirurgus, nem megcsábúlt, de elméjében nagyon meggyengült öreg, egy gyermeknek Kassán Bismuthot ada be, holott a' gyermek nem volt choleras, 's így az szörnyű kínok közt meghala. Ezt tette többekkel is. – Ez rémulésbe hozta a' népet. Nevelte a' rémulést az, hogy Kassa városa egy nagy fekete szekeret csináltata, melly sokat hasonlíta azon másik veres szekérhez, mellyen a' kutyapecérek az agyon vert kutyákat szokták kihordani; 's a' hol betegség üté ki magát, megállá a' szekér, 's a' beteget erővel belé veték, 's vitték az ispotályba. Ez a' szokatlan dolog – a' Lehoczki eltévesztett orvoslása – 's annak

---

¹⁹ Balásházy 1832, 14–16.

²⁰ Balásházy 1832, 42.

látása hogy Ur nem hal, sem Kereskedő, sem polgár és mesterember, hanem csak szegény sorsu paraszt, azt a' gondolatot támaszták a' falusi szegénységben, hogy a' Császár és a' Nemesség a' pór népet méreg által akarja kiveszteni."²¹

A lázadás során elkövetett egyik legkegyetlenebb rémtett Szulyovszky József és a házában tartózkodók brutális meggyilkolása volt. Kazinczy így tudósít erről Guzmics Izidornak írott 1831. augusztus 15-én kelt levelében:

"Mernyiken Szulovszki Józsefet, Asszonytestvérét, naturalis leányát, a' Luther. papot 's feleségét, a' Fő Szolgabíróat Reviczky Jánost, midőn vacsoránál ültek, megtámadák, 's összekoncsolák, mindössze *11 embert*. Ezek a' tegnap és ma vett hiteles híreim. Egy Táblabíró írja, ki a' dologban forog."²²

Balásházy részletesebben is beszámol a történetekről:

"Legelsőben Reviczky urra rohantak, ki letérdepelve nagy jajgatással kért kegyelmet, de a' dühödtek agyba főbe vervén, a' szerencsétlen szörnyű rikoltással végezte életét; ezután a' notárius Draveczy veretett agyon. A' fent nevezett aszszonyok öszve-ölelközve és sírva találtattak, 's a' vértszomjúzókat által csak hamar kivégeztettek. Nem védték a' ritka szépségű 15 esztendős leánkát sem bájos kellemei, ki magát egy szögletben vont meg rémült kábultságban találtatott. Két fiatal tót Jesztrebi paraszto, Mettyár János, ki 22 esztendős, és Trada György, ki 18 esztendős vala, elő ránták az ijedség miatt elalélt ritka szépségű leányt, 's elébb Trada pipaszárát ágyékába szurkálván kinezta, azután pedig Mettyár kését elő vévén gyenge emlőit kezdte lassankint nyiszolni, kedvtelve mondván: ugyan derék kisaszszony vagy. Ezen fene vad, egyik meljét egészen levágván az ártatlan leányzónak a' másikat késével felhasogatta, végre pedig egy karót vévén elő, azt ágyékába olly erővel szúrta bé, hogy annak hegye véknyán ütődött ki."²³

Ezeket a szadisztikus kegyetlenséggel elkövetett tetteket semmi sem indokolja. A lincselő tömeg sem a védtelen nőket és gyermekeket, sem a papokat nem kímélte, tehát a vallásnak sem volt semmiféle visszatartó ereje a lázadók számára. Ráadásul itt nemzetiségi ellentétéről sem lehetett szó, hiszen Szulyovszky maga is szláv származású volt, és éppen egy olyan jobbágya ölte meg, akivel sok jót tett:

"A' tisztí nyomozásokból az világosodott ki, hogy Sulyovszky úr egy ablakon ki-ugorván, az istálló felé ment, hol egy Hamza Lajos nevű jobbágy emberével találkozott, kit a' katonaságból kiváltott, és igen sok jótéteményekkel halmozott egykor; szóval kedvence vala. Ezen ember előtt letérdepelt, 's esedezett, hogy mentse meg életét, de ő e' helyett nagy dühösséggel neki ugorván, némellyek szerint a Sulyovszky úr kezéből ki vett puskával, mások szerint pedig, egy karóval elébb Sulyovszky úrnak e' szavakat mondván, én most nem vagyok Hamza, hanem Kurucz! őtet főbe ütötte, az oda tóduló többi lázadtak pedig agyon verték."²⁴

Hamza Lajos ezután a lázadók vezetőjeként lépett fel, és vérdíjat tűzött ki az elmenekült Terstsánszky Illés vármegyei esküdt fejére:

"Mihelyt Mernyiken az öldöklés 's rablás elvégeztetett, Hamza Lajos 100 Rforintokat tett

---

²¹ KazLev XXI., 5378. levél, Kazinczy – Szemere Pálnak és feleségének, Széphalom, Aug. 8d. 1831, 625.

²² KazLev XXI., 5384. levél, 637.

²³ Balásházy 1832, 84–85.

²⁴ Balásházy 1832, 83–84.

jutalomúl Terstsánszky úr fejére, 's számos csoportok indultak ki elfogása végett;"²⁵

A helybeli lázítók mellett társadalmon kívüli kétes elemek is élen jártak a pánik- és a gyűlöletkeltésben:

"... egy Maslei nevezetű kicsapott Vármegye katonája vala, ez Homonna vidékén azon hírrel járt lázítani a köznépet, faluról falura, hogy ő Kurír, 's ő Felsege parancsolatjára jön Po'sonyból, 's megvan nekije hagyva, hogy mindenütt akadályoztassa az urak, papok, katonák és 'sidók által gyakorlott mérgecsét, 's olly sietve kellett jönnie, hogy útjában 12 lovak dögöltek el alatta, 's egész Lembergig köteleztetik menni. Egy más agyagosi szökevény Kováts legény, kinek nevét nem tudom, akkor, midőn már a katonaság mindenhol elfojtá a lázadást, s a büntető törvényszékek foglalatoskodtak, a Nagy Mihályi kerületben azon hírt terjeszté, hogy látta, miként eskették a katonákat tisztjeik arra, hogy a kutakba mérget hintsenek, s ennél fogva tüzelte a népet arra, hogy a katonákat ismét támadják meg. Így a' fent érintett lázító czédulák is eredeteket gonosz szándéktól vették, de nem rendszeres öszveesküvésnek valának következési, vagy is inkább fogásai."²⁶

A fellázadt szláv parasztok különös kegyetlenséggel bántak a "mérgezésekért" szintén bűnbaknak tekintett zsidókkal is. A források alapján az emberségükből kivetkőzött lázadók vérlázító antiszemitizmusa tagadhatatlan:

"Valóban borzasztó vala a' lázadt népnek a' szerencsétlen zsidókon való kegyetlenkedését látni, minden zsidóval foglalatoskodott 10-15 ember; ki kötötte, ki szurta, ki szakálát tépte, ki ütötte 's a' t."²⁷

Sőt, ahogy Ballagi Aladár írja egy 1831. szeptember 2-i jelentésre hivatkozva "Sok két-három-négy esztendő's zsidógyermeket a karóba húztak."²⁸

Balásházy a műve végén kísérletet tesz a lázadás okainak megmagyarázására. A lázadás kapcsán két kérdést vizsgál: "Iször a' zendült nép miveltségét, 2szor nemzeti eredeti állapotját tekintve".²⁹

Tagadja, hogy a zendülés "a' szerfeletti liberalizmusnak, újságok 's folyó irások olvasásának 's külföldi polgári okfők terjedésének s a külföldi nyughatatlanok fondorkodásainak"³⁰ tulajdonítható. Ilyen és ehhez hasonló véleményeket, melyeket a tények egyáltalában nem igazoltak, más forrásokban is olvashatunk. Széchenyi feljegyezte naplójában, hogy Eötvös Ignác állítólag a Hitel hatására vezette vissza a lázadás kirobbanását.³¹ Balásházy

²⁵ Balásházy 1832, 86.

²⁶ Balásházy 1832, 99–100.

²⁷ Balásházy 1832, 34.

²⁸ Ballagi Aladár: A cholera Magyarországon 41 év előtt. In: Magyarország és a Nagyvilág, 50. szám, 1872. dec. 15, 8. évf., 50. szám, 597.

²⁹ Balásházy 1832, 110.

³⁰ Balásházy 1832, 110.

³¹ 1831. október 5-ei naplóbejegyzés: "Levelet kaptam Károlyi Györgytől: "Midőn Klobusiczky házat feldúlták – egy zugügyvéd a Hitelt találta az asztalon – felütötte benne, ami a parasztokeért emel szót – lefordította szlovákra – – és elszónokolta a népnek –; bizonyára a legszabadabb fordítás volt az, ő pedig már lóg –." Akár igaz, akár hamis – nem fognak fölragyni azzal, hogy a szegény Hitelt forradalmi könyvnek tartásák –, – Ismét egy ok a sajtószabadság ellen –. Rám nézve azonban káros következtetései lesznek –, már hallom Czirákyt ellene deklamálni." 1831. október 25-ei naplóbejegyzés: "Eötvös Náci meséli: "A parasztoke lefordították a Hitelt, – – azután átítatódván az én elveimmel gyűjtogatni, gyilkolni etc. kezdtek." – Ó, ördögi gonoszság, lassanként megásod – – amúgy egészen apránként, elsőre egy kis anekdotával etc. a síromat – – !" (Széchenyi István: Napló, Gondolat 1978, 696–697.)

megalapozott véleménye szerint azonban "a zendültek egész tömege (massája) a legtudatlanabb pórnépből állott, melly fájdalom ostobaságból szakadt zendülésre, s a mérgesítést valóságos igaznak hitte, s lázadásra lobbanván, és szeszes italokkal mértéketlenkedvén részeg fővel rohant a veszélybe, azonban ehhez az elégedetlenség érzetének vonásai is párosodtak, mellyet most majd minden paraszt hordoz kebelében, és némellyeknek rablási vágyok tagadni nem lehet. Sőt mennyire mozdítá a kérdéses szomorú történeteket épen az ellenkező dolog, t.i. az írás tudatlanság és miveletlenség elő, világos, ha a' többek közzül a Zamutói történetekre visszaemlékezünk, hol egy gonosz elhitetvén azt, hogy olvasni tud, az ártatlan leveleknek foglalatját rablási vágya által ösztönöztetvén elmagyarázta s hányan levének ezen undok tett áldozatává? – Ha egy olvasni tudó ember lett volna közöttök, azon gonoszt ki a leveleket elmagyarázta, utolérvén hamis előadásaiban, a csakhamar gyilkosságra vetemedett pór-csoportot megakadályozhatta volna romlást s halált szült tetteitől."³²

Balásházy fontosnak tartja a lázadók etnikai hovatartozásának vizsgálatát is. Megállapítása szerint túlnyomó többségük az általa "szoták tótnak" nevezett szláv nyelvjárást beszélők közül került ki, akiket egyértelműen megkülönböztet az általa oroszoknak nevezett ruszinoktól, de a Felvidék északnyugati részén élő tótoktól is. Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy se egységes szlovák nyelvről, se közös etnikai tudatról nem beszélhetünk még az 1830-as években sem, csupán különböző szláv nyelvjárásokat beszélő, mindenfajta nemzettudat nélküli etnikai csoportokról, amelyek közül a lázadók többsége a legműveletlenebbhez tartozott:

"A' mi a' 2dikát illeti, hogy micsoda faj nép gyakorlá a zendüléseket, azt lehet mondani a szerfeletti többséget véve, hogy a szoták tótok³³. Keveredtek ugyan néhány magyar helységek is zendülésbe: de ezekre is amazokról ragadt a veszély, s amazok ingerlették őket zendülésre hamis hírek üzenete által, mint ezt a Kis Ráskaiak történetiből láthatni. Azonban a magyarok sehol sem követtek gyilkosságot. Általánosan véve azt lehet mondani, mennél miveletlenebbek valának valamelly helység lakosai, annál borzasztóbb tetteket cselekvének, a kevés mivelebbek tettei noha szinte durvák és irtózatossak valának, de halált nem okozók. Eleinte az ó hiten lévő tótság kiket oroszoknak³⁴ nevezünk, vétetett gyanúba, de ezek közül igen kevesen keveredtek közibek, a határszéli nagyszámú orosz népesség csendességben vala."³⁵ Saját állításainak alátámasztására hivatkozik a báró Eötvös Ignác vezette nyomozások eredményeire is.

"Polgári tekintetben a' lázadásnak természetes következése lón a szoros nyomozás, és a' vétkeseknek példás megbüntetése. Minden tisztí nyomozások azt bizonyítják, hogy ezen lázadás a' köznép miveletlenségéből és ostobaságából eredt, mellyhez párosodott az erkölcstelenség, 's az abból következő gonoszságok. Némellyek máig azt hiszik, hogy ez valamelly titkos polgári érdekű öszveesküvés következetje lett volna, mellynek eredetire jutni nem lehetett; ezt különösen onnan következtetvén, hogy több helyeken lázító czédulákat is szórtak el; sőt állítatják, hogy Debreczenbe is küldetett illy értelmű czédula a' postán.

---

³² Balásházy 1832, 110–111.

³³ Balásházy lábjegyzete: "Szoták tótoknak nevezetnek a Zempléni, Sárosi, Szepesi, és Gömöri tót lakosok körül belől a Sajó vizéig. Ezen nevezetet ama két 'Szláv szavaktól vették: "czo" és "tag", mellyeket a nevezett tótok így mondják: Szo-ták. A' Szotákok különböznek az Oroszoktól, kik nagyobbára a gallicziai határszéleken laknak, nem csak beszédjük módjára, hanem elméleti tulajdonokra, és testalkatásokra nézve is. Nem hasonlítanak a Lengyelekhez sem, sem a Liptói, Árvai s a t. derék alkutú tótokhoz. Némellyek a hussiták maradványinak gondolják lenni. Vallásokra nézve többnyire catholikusok és lutheránusok."

³⁴ ruszinoknak – T. K.

³⁵ Balásházy 1832, 112.

Azonban nekem ezen tárgyról egészen más meggyőződésem van. Én azt tapasztalom, hogy minden különös történetkor, mely a nép öszvetódulását eszközli rész nyílik a gonoszságra, melyet az arra hajlandók azonnal igyekeznek hasznokra fordítani. Így p.o. támadjon tűz valamely helységbe, hány tolvaj találkozik mindjárt ki a szerencsétlenek kárát még inkább nagyobbítja, s az öszvetódulást hasznára fordítja. Így történt ez a lázadásokkal is, melyek eggyűgyű ostobaságból vévén eredetöket, gonosz irányúvá fajultak el azonnal, mert fájdalom sok a gonoszság köznépünk között."³⁶

A Balásházy által említett "lázító czédulák" felvethetik a tudatos politikai célú manipuláció lehetőségét, mely azonban már a kortársak számára sem volt bizonyítható, és a felkelésben résztvevő parasztok analfabéta mivoltából fakadóan se lehettek az ilyen kísérletek túlságosan eredményesek.

Balásházy széles látókörű tudósként a fellázadt jobbágyok iránt is empátiával viseltetik: "Érzékenyen sajnálom azon köznépet is, melyet nagyobbára tudatlansága, s némileg elégedetlensége, a személyes és vagyoni biztosságnak felháborítására s a maga veszélyére illy könnyen képes vezetni."³⁷ Az ehhez hasonló esetek megelőzésére a "Haza atyaihoz", tehát a nemességhez fordul. "Kezetekben a hatalom, tegyétek e rosszat lehetőképpen jóvá – minden értelmes hazafiak szemei reátok néznek s áldozatokat tenni készek. – A tudatlan nép milliomjai reménlenek, – állapotjoknak pusztá meggondolása, az idő szelleme és a haza érdekei intenek – a rövidlátás, gőg és önség (egoismus) makacsan tagadnak minden előlépést. Az elsőbb rugók hatalmasbak, mert egyszer'smind lelki ösméretet nyugtatók."³⁸ E kissé enigmatikus sorok minden bizonnyal elsősorban a köznép műveltségi színvonalának az emelésére, de a társadalmi reformok előmozdítására is felszólítják a politikailag cselekvőképes nemességet, tehát ilyen szempontból illeszkednek azon vélemények sorába, amelyek a lázadás következményeképp a társadalmi reformok előmozdítását szorgalmazták. Ez a gondolat összefüggésbe állítható a nép műveltségi szintjének a közjó érdekében történő emelésére irányuló, a *csiszoltság* és *Bildung* felvilágosult programját képviselő törekvésekkel.³⁹

Ezekből a beszámolókból úgy tűnik ki, hogy a nem megfelelő tájékoztatás, a nem mindig következetes intézkedések, és legfőképpen a műveletlenség és a rémhírek által kiváltott pánik idézte elő az erőszakos cselekményeket.

2.3. A járvány a korabeli sajtóban

Országos jelentőséget tulajdonítani a koleralázadásnak tévedés lenne, hiszen maga Balásházy is azt írja műve előszavában: "az 1831diki Felső Magyarországi lázadást többen inkább elfelejtésre méltónak itélték: mint írásba foglalva megörökíteni emlékezetét."⁴⁰

Mindezt alátámasztja, hogy se a pesti Hazai s Külföldi Tudósítások, se a bécsi Magyar Kurir (feltehetően cenzurális okokból) nem számolhattak be a lázadás eseményeiről, így arról az ország más területein élők csak informális forrásokból tájékozódhattak. A Habsburg

---

³⁶ Balásházy 1832, 98–99.

³⁷ Balásházy 1832, 113.

³⁸ Balásházy 1832, 113.

³⁹ Bővebben lásd HÖRCHER Ferenc: "Soft power" a reformkorban? A Széchenyiek tudománypolitikai céljai, *Korall* 62, 2015, 5–28.

⁴⁰ Balásházy 1832, 3.

Birodalom német nyelvű újságjai se tudósítottak a felkelésről.

Kazinczy haláláról érdemeit méltató, elismerő tudósítás jelenhetett meg⁴¹ – ami arra utalhat, hogy a cenzúra nem ismerte fel a soft power jelentőségét –, de az északkelet-magyarországi lázadásnak még csak a leveréséről sem számolhattak be, sem Eötvös Ignác királyi biztosi kinevezéséről a lázadás megtorlására. A felkelés már csak ezért sem lehetett nagyon nagy hatással a politikai gondolkodásra, mivel az ország lakosainak többsége valószínűsíthetően még csak nem is tudott róla.

Nem Széchenyi volt az egyetlen, aki igyekezett gondoskodni jobbágyságairól a kolerajárvány idején. A Hazai és Külföldi Tudósítások rendszeresen hírt adott a járvánnyal szembeni eredményes védekezés példáiról (1831. augusztus 27., Nro 17-től 1831. november 19., Nro 41-ig). A következőkben csak néhány példát emelünk ki. Az 1831. augusztus 27-i szám beszámol Pest vármegyében gróf Keglevics László ("az egész Megye Adófizető népének gyámolítására tett pénzbeli adakozáson kívül még tulajdon jobbágyságai iránt való atyáskodó gondoskodását, következő nagylelkű Rendelésekkel bizonyítván bé, tudniillik: hogy az azok által a' Polgári Örvonaton tett Órálló szolgálatoknak Napi-Béreit maga fizeteti kész pénzzel ki, – minden beteg Jobbágyságát felgyógyulásáig Étellel, 's itallal tartja, a' szükséges gyógyszereket ingyen szolgáltatattja ki, 's a' Helybeli Conventionatus Seborvosnak naponként 1 f. Conv. P. jutalomul adat.") és gróf Károlyi István járvány elleni küzdelmet támogató jótékony adományairól. ("Méltós. Gróf Károlyi István úr pedig szíves adakozását következő nemes lelkű, 's Jobbágyságai eránt viseltető szíves, és munkás gondoskodását bizonyító Levéllel mutatván bé: ezeknek ezen Hazai Újság Levelekben leendő közönségessé való tételekkel Ns. Pest Vgye a' tisztelt Urak iránt való szíves köszöneteket kijelenteni, 's ezen követésre méltó dítséretes tettek' megemlézésekkel másokban hasonló Nemes indulatokat gerjeszteni óhajtott.")⁴² Ugyanebben a számban olvashatunk Torontál vármegyében Ittebei Kiss Antal táblabíró "jótévő atyaként ápolja betegült jobbágyságait, 's azoknak nemcsak az orvos szereket ingyen osztogatja, Uradalmának minden helységeiben marhahússal 's borral segíti a' szűkölködőket".⁴³ Az 1831. szeptember 14-i szám arról tudósít, hogy egy nemesasszony saját konyháján főzetett a járvány idején nélkülöző jobbágyságainak: Békés vármegyében Gróf Wenkheim Ferencné gróf Pálffy Borbála csillag keresztes dáma "jobbágyságai közül mind azokat, a' kik csak az élelem módjában szűköt látnak, és éheznek, a' jelen inséges üdő szakasznak egész lefolyta alatt, távollétében is ama' Rumfordként Gyulán saját konyháján 's szakátsai által készített eledellel naponként folyvást táplálja [...] számos szegény Jobbágyságai gyámoltalan árváinak tartására is segedelmet nyújt".⁴⁴

3. A járvány hatása a politikai gondolkodásra

A reformok szükségességének gondolata Széchenyi számára már évekkel a kolerajárvány előtt megfogalmazódott, és elgondolásait a járvány által megerősítve és igazolva látta. Önmagában a jobbágy-földesúr viszony keretein belül is kezelhetőnek tartotta a járványt megfelelő felvilágosítással. Ezt példázza czenki jobbágyságaihoz intézett 1831. július 24-én kelt nyílt levele,⁴⁵ amelyben a veszéllyel való reális szembenézés és a higiénia fontosságát

⁴¹ Hazai s Külföldi Tudósítások 1831. augusztus 31, Nro 18, 138.

⁴² Hazai 's Külföldi Tudósítások, Nro 17, 1831. augusztus 17, 129.

⁴³ Hazai 's Külföldi Tudósítások, Nro 17, 1831. augusztus 17, 130.

⁴⁴ Hazai 's Külföldi Tudósítások, Nro 22, 1831. szeptember 14, 169.

⁴⁵ Gróf Széchenyi István munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet, Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest, Athenaeum, 1889, 189–191.

hangsúlyozza, tanácsokat adva jobbágyainak, hogyan csökkenthető a járvány által jelentett veszély. Biztosítja őket támogatásáról, hogy ő maga is velük marad, és számíthatnak a segítségére. A valós felvilágosítással megpróbálja elejét venni a rémhírek terjedésének, és a pánik és lincselés kitörésének. Véleménye szerint ezzel példát mutathat a többi földesúrnak is a helyes cselekvésről, ahogy azt Döbrentey Gáborhoz írott 1831. augusztus 28-i levelében kifejti: "A mi jobbágyaimhoz szóló leveleimet illeti, nem bánom, ha akármi módon közhírré adhatja, mert például szolgálhat. Az anarchia szinte kész, ha a földes urak nem tesznek egyet s mást, valóban még rossz napokat érünk."⁴⁶ Ugyanebben a levélben reméli, hogy a társadalmi reformokra való hajlandóság tekintetében a kolerának akár pozitív következményei is lehetnek: "A cholera feletti jó következményei fognak lenni, mert lehetetlen, hogy sokban ne ébredjen fel végre a javítási szomj. Egy kis baj éri a hazát, és ime minden zűrzavarban, a mi valódi veszély, mert a nyavalya nem volna önmagában oly rossz, mint azt a panica azzá teszi. A régi alkotmány úgy recseg, hogy azt a legvadabb antireformátorok és időmegakasztók is hallani fogják; és ez semmi esetre ártalmas nem lehet, és ha vagy három-négyszázezer emberrel megvásárolnánk azt, hogy az idő szellemének mi jelöljük ki az utat, s magyar honunknak minden lakosát elibertáljuk, akkor valóban részemről nem drágállanám a vásárt".⁴⁷

Széchenyi, aki Sopron vármegye közegészségügyi küldöttségének tagja is volt, a kolerajárvány méreteit nem tartja túlságosan veszélyesnek a hazára nézve (a megbetegedések száma és a halálozási arány meg se közelítette a valóban az egész európai civilizáció fennmaradását veszélyeztető XIV. századi nagy pestisjárvány idején tapasztalt mértéket), és a tájékozatlanságból fakadó pánikot magánál a járványnál is veszélyesebbnek tekintette.

Wesselényinek írt levelében⁴⁸ (1831. november 8) ellentmondásnak tartja az országgyűlés összehívásának elhalasztását, amikor a legfontosabb, és bírálja a kormányiszervek egymásnak ellentmondó rendelkezéseit ("a kancellária verest, a helytartó tanács kéket parancsol"⁴⁹). Politikailag cselekvőképesnek csak saját osztályát, az arisztokráciát tartja, és a reformok meghozatalát a felsőtábla feladatának tekinti.

Nem Széchenyi volt az egyetlen, aki igyekezett gondoskodni jobbágyairól a kolerajárvány idején. Amint láthattuk, a Hazai és Külföldi Tudósítások rendszeresen hírt adott a járvánnyal szembeni eredményes védekezés példáiról (1831. augusztus 27., Nro 17-től 1831. november 19., Nro 41-ig).

4. Összegzés (a kolerajárvány hatása a politikai gondolkodásra)

A járvány politikai gondolkodásra gyakorolt következményeivel kapcsolatban a korabeli források vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a politikai gondolkodásra gyakorolt hatása nem tűnik annyira nagy jelentőségűnek, mint amennyire azt a későbbi történetírói munkák hangsúlyozzák. Az 1832-ben összegyűlt országgyűlésen⁵⁰ a kolera már csak úgy kerül szóba, hogy éppen amiatt hamarabb kellett volna összehívni az országgyűlést, és néhány követ sérelmezte a járványra adott intézkedések eredménytelenségét vagy alkotmányellenes voltát,

---

⁴⁶ Gróf Széchenyi István munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet, Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest, Athenaeum, 1889, 196.

⁴⁷ Gróf Széchenyi István munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet, Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest, Athenaeum, 1889, 195.

⁴⁸ Gróf Széchenyi István munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet, Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest, Athenaeum, 1889, 203–205.

⁴⁹ Gróf Széchenyi István munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet, Gróf Széchenyi István levelei I. Budapest, Athenaeum, 1889, 203.

⁵⁰ Kossuth Lajos: Országgyűlési tudósítások, I. kötet, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1948.

azonban a politikai érvelésben se magát a járványt, se az északkelet-magyarországi koleralázadást nem említik, amelynek történetét szintén érdemes a korabeli források alapján újraértékelni.

A 19. század első felében az emberek még másképp viszonyultak a halálhoz és a járványokhoz. Széchenyi felfogása is ezt mutatja. A lényeg a közösség fennmaradása volt, amelyet a járvány súlyossága nem veszélyeztetett. Már 1835-37-ben is volt egy újabb, kisebb kolerajárvány, amely nem váltott ki még az 1831-eshez hasonló visszahangot sem, az újságok lapjain már csak elvétve, egyes híradások szólnak róla. Szigorú hatósági rendelkezésekről sem tudósítanak. Ez a hullám nem terjedt át az egész országra és a korabeli források szerint kevesebb mint 100 ezer embert érintett. A politikai gondolkodásra semmiféle hatása nem mutatható ki.

A kolerajárvány idején először Pesten került sor erőszakos eseményekre, melyet főként a hatóságok következtelen és egymásnak ellentmondó intézkedései, illetve a korai kapitalizmus viszonyai váltottak ki. Az ennél jóval kiterjedtebb északkelet-magyarországi koleralázadás körülményeivel kapcsolatos vizsgálatunk eredményeképpen a korabeli források tükrében a huszadik század második felében íródott szakirodalomban meggyökeresedett állítások jelentős része legalábbis vitathatónak bizonyult.

A források alapján kétségbe vonható, hogy a koleralázadás kiváltó okai között bármiféle tudatos antifeudális törekvés lett volna, és nem kizárólag a pánik váltotta ki a műveletlen szoták tótok körében a magasabb társadalmi helyzetű személyek elleni erőszakos fellépést.

A források nem támasztják alá, hogy a lázadást az éhínség váltotta volna ki, mert nem mehettek az Alföldre idénymunkára. A korabeli forrásokban szó sem esik arról, hogy a felkelő parasztok a kordont át akarták volna törni, hogy az Alföldre mehessenek dolgozni. A fellázadt parasztok elsősorban nem élelmiszert akartak szerezni, tehát semmi bizonyíték nincs arra, hogy valóban nagy éhínség lett volna, vagy a szokásosnál jelentősen rosszabb anyagi helyzetben lettek volna.

A földesúri elnyomás mint magyarázat szintén problematikusnak tekinthető, mivel ahogy azt Balásházy munkája nyomán láthattuk, jötevő földesurakat is meggyilkoltak. A lázadás történetének ismertetése alapján inkább egy rendkívüli helyzet által kiváltott kollektív pszichózisból fakadó lincselés-sorozatról lehetett szó, mint tudatos antifeudális parasztmozgalomról. Se vezetők, se követelések, és az egyes felkelőcsoportok közötti kapcsolat sem bizonyított. Csupán lázító hangadók voltak. Bár a lázadók néhány esetben saját magukat "kurucokként" határozták meg, erősen kérdéses, hogy tisztában voltak-e a kifejezés valódi jelentésével és annak eredetével. A Rákóczi-szabadságharc már 120 évvel korábban véget ért, az írástudatlan parasztság kollektív emlékezetében csak homályosan élhetett bármiféle erre az időre vonatkozó emlék.⁵¹ A kurucoknak az urakat gyilkoló paraszttal való azonosítása a XVII–XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmakat tekintve teljes tudatlanságról tesz tanúbizonyságot, hiszen ezek pont az urak és a parasztok összefogásán alapultak az idegen megszállókkal szemben. Arról, hogy a kuruc szó etimológiája

---

⁵¹ Ez a megállapítás a szoták tótok esetében annak ellenére érvényesnek tűnik, hogy éppen az északkelet-magyarországi megyék ruszin és magyar jobbágysai voltak a hazatérő Rákóczi első támogatói, és ennek emléke a népi szájhagyományban még a 20. században is elevenen élt. Feltűnő, hogy Magyarai Zoltán témát feldolgozó könyvében nem említi ezen terület ma szlováknak nevezett népességének köréből Rákóczira vagy a kuruc korra vonatkozó folklór-adatot, csak az északnyugatabbra fekvő Liptóból és Trencsénből. Vö. Magyarai Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 14–24.

visszavezethető a Dózsa vezetésével az urak ellen forduló keresztesek megnevezésére⁵², az írástudatlan szláv jobbágyoknak egészen biztosan semmiféle tudomásuk nem lehetett.

A tanulmányban kifejtett vizsgálódásunk talán legfontosabb tanulsága, hogy a későbbi történetírásban egy-egy történelmi esemény bemutatásánál és értékelésénél a narratívára gyakran ráakódhatnak olyan ideológiai rétegek, melyek aztán a köztudatba beépülve még egy bekövetkező ideológiai fordulat esetén se kérdőjeleződnek meg. Mindez egyértelműen megerősíti, hogy a történelmi események tudományos vizsgálatánál érdemes visszanyúlni az elsődleges forrásokhoz, amelyek kiállják a forráskritika próbáját. A 1831-es koleralázadás kapcsán Kazinczy és Balásházy írásai mindenképpen hitelesnek tekinthetők, hozzáállásuk egyik társadalmi réteg irányában sem tekinthető különösebben elfogultnak, és tudós akadémikusokként az események lehetőség szerinti legtárgyilagosabb bemutatására törekedtek. Mindez természetesen nem nélkülözi saját személyes véleményük kifejezését se, de azokon a helyeken erre a szövegben explicite utalnak. Ahogy azt Ballagi Aladár 1872-es cikke⁵³ is mutatja, a koleralázadás eseményei hamar kikerültek a köztudatból (valószínű, hogy az ország egyes területein be se kerültek oda), és jelentős történelmi eseményként történő beállításuk egyértelműen a marxista osztályharcos ideológia szüleményének tekinthető, mely szerint az egyszerre lenne példája az elnyomott jobbágyok feudális kizsákmányolással szembeni megmozdulásának és a magyar nemesség hibájából tettlegességig fajuló nemzetiségi ellentéteknek. Mindez, mint láthattuk, Tilkovszky 1955-ös munkájára vezethető vissza, melyre gyakran még a rendszerváltás után megjelent történeti összefoglalók is hivatkoznak, vagy közvetetten átveszik annak értelmezési kereteit.

A lázadás politikai gondolkodástörténeti tanulsága leginkább a megfelelő tömegtájékoztatás fontosságára és a rémhírterjesztők elleni határozott fellépés szükségességére hívhatja fel a figyelmet, mely minden rendkívüli helyzetben, így a későbbi járványok esetében is kiemelt jelentőséggel bír.

Tóth Kálmán

---

⁵² Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 13.

⁵³ Ballagi Aladár: A cholera Magyarországon 41 év előtt. In: *Magyarország és a Nagyvilág*, 50. szám, 1872. dec. 15, 8. évf., 50. szám, 597.